

idején.” Valóban 45 után ez a professzorság tehertétel lett volna az ő – és a kar számára is.

BARTA JÁNOS

BORSOS TAMÁS: EGIPTUSRÓL

Borsos Tamásnak¹ (1566–1634), Bethlen Gábor állandó portai követének (continuus oratorának) írói hagyatékát a múlt század közepén fedezték fel. Egyes írásait már a múlt században kiadták,² és mintegy évszázad múltán a majdnem teljes életmű mindenki számára hozzáférhetően könyv alakban is megjelent.³ A sajtó alá rendező, szerkesztő Kocziány László komplex elemzési szempontok szerint vizsgálta a köz-

¹ Borsos életére vonatkozóan egy összefoglaló tanulmány jelent meg: Barts Gyula: *Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése*. Kolozsvár, 1912. – Nevével azonban számos más helyen is találkozhatunk. Álljon itt most csupán két példa: Borsos unokaöccsének, Nagy Szabó Ferencnek a *Memoriáléja*. In: *Erdélyi Történelmi Adatok*. Kolozsvár. 1855. I. 9–168. és *Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez; Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*. (Herepei János cikkei). Szerkesztette Keserű Bálint. Budapest–Szeged. 1965. I. 8–9.

² Első két művét (*Vita... Itinerarium...*) rövid életrajzzal megtoldva Kemény József adta ki: *Erdélyország Történeti Tára*. Kolozsvár. 1845. II. 3–43., 233–250. A Második Naplót Mikó Imre: *Erdélyi Történelmi Adatok*. Kolozsvár. 1856. II. 7–248. Uo.: Borsos Tamás levelei Bethlen István erdélyi fejedelmi tanácsos és gubernátorhoz 1618–19-ről. 285–312. Borsos budai követségének leírását (*Memoriale*, 1630) Gergely Sándor adta ki: *Történelmi Tár*. 1884. 694–701. A Testamentumot Koncz József: *Erdélyi Múzeum*. 1899. 316–320. Útleírását részben Szamota István is közli: *Régi magyar utazók Európában, 1532–1770*. Nagybecskerek. 1892. Egyiptom-leírását kiadta és jegyzetekkel ellátta: Dékány Kálmán: *Földrajzi Közlemények*. 1908. 99–101. Borsos Tamás két Londonban őrzött levele. Korunk. 1969/6. 932–934. Közli Gál István.

³ Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kocziány László. Bukarest. 1972.²

readott írásokat, de elsősorban Borsos önéletírását, első és második portai követségének naplóját választotta vizsgálódása tárgyául. És bár egy részletkérdésnek még külön tanulmányt⁴ is szentelt, kevés figyelmet fordított Borsos „Egiptusról” készített kis írására.

Borsos az 1613-as és 1618-as – *Vásárhelytől a Fényes Portáig* – megtett útvjáról leírást készített, amely a diplomata útinaplók sorát gazdagítja, őt magát pedig az útleíró utazók népes táborába sorolja. Kétségtelen, hogy Borsos inkább alak- és helyzetleírásaival tűnik ki, útinaplóival a kor diplomata útinaplóinak⁵ színvonalán marad. Minden állomásról szorgalmasan feljegyez valamit – és csakúgy, mint Szepsi Csombor Mártonnak vagy később Mikes Kelemennek – a hasonlítási alap mindig a hazája, Erdély. Tájszemlélete a gyakorlati emberé: tudomásul veszi a tájat, ám szépségét nem érzékeli, sőt – talán egyedülálló a példája – kifejezetten csúnyának látja.⁶ Azt hihetnénk, hogy ennek a látásmódnak érzelmi-pszichikai oka van. Borsost nem az utazás szenvedélyes szeretete indította „jdegen helyeknek látására”, mint a kortárs Szepsi Csombor Mártont. Rá nehéz feladat teljesítése várt. A Portán nem ment ritkaságszámba az olyan eset, amikor a követ talpraesettségén

⁴ Kocziány László: *Alexandriai Philon hatásának nyomai Borsos Tamás naplóiban*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Kolozsvár. 1969. XIII. 1. 67–78.

⁵ Vö. pl.: Thaly Kálmán: *Konstantinápolyi magyar tudósítás a perzsa és orosz háborúról*. 1855. Történelmi Tár 1878. 188–190. (*Zay Ferenc* tudósítása.) – Szilágyi Sándor: *Tholdalagi Mihály* évkönyve 1613–15-ből. Történelmi Tár. 1881. 1–11. – Szilágyi Sándor: *Tholdalagi Mihály 1619-iki követjárásának történetéhez*. Történelmi Tár. 1882. 470–475. – Lénárt József: *Nemes János követjelentése 1667-ből*. Történelmi Tár. 1881. 386–390. – Szilágyi Sándor: *Naplók és emlékiratok a XVII. sz. második feléből*. Történelmi Tár. 1890. 24–29. (*Paskó Kristóf* emlékirata 1668. okt. *Apáczai Tamás* portai követsége 1671.) Szádeczky Lajos: *Egy konstantinápolyi követjelentés 1650-ből*. Történelmi Tár. 1880. 799–800. – *Jósika Farkas* követ jelentése. – Jakab Elek: *Sándor Pál kapitihá, s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó éve*i. Magyar Történelmi Tár 1874. XIX. kötet. 123–247. – Veress Endre: *Baló Mátyás kapitihá itineráriuma*. Történelmi Tár. 1899. 309–316.

⁶ Néhány példa az érdekesség kedvéért: „rettenetes rút iszonyú havasos, kösziklás, erdős völgyes helyet mentünk”, „igen rút, ocsmány erdön, köves utakon mentünk”, „aznap jutottam amaz ondok-fertelmes városba, Szászsebesbe”, „nagy utálatos havasok”, „átkozott Konstantinápoly”. Borsos: i. m. 67., 69., 81., 82., 85.

múltott az ország sorsa – és nem utolsósorban a maga élete. A Konstantinápolyban töltött idő is „félelmes várakozásban” telt, s bizony, Borsos is alig várta, hogy „kiszínelhesse magát” onnét, abból „az nagy purgatóriumból”. Amit ma Borsos műveinek nevezünk, a kötelességteljesítés szülőttei: a fejedelemhez írt beszámolók, levelek, valamint elméjének „labilis voltáért” készített napi feljegyzések, emlékeztetők. Igaz, helyenként megszalad a tolla, magával ragadja az írás heve. Borsos mint gondolkodó és író Justus Lipsius polgári követői közé tartozik.⁷

Ezekon kívül is hagyott azonban ránk egy töredékes művet Egyiptomról és a környező országokról – amiről pedig senkinek sem tartozott jelentéssel. Nyilvánvaló tehát, hogy a maga és a mások számára foglalta írásba mindazt, amit ezekről az országokról megtudott. Akár fiktív útleírásnak is tekinthetjük, hiszen – és éppen ez az egyik érdekessége – Borsos sohasem járt Egyiptomban. Erről az *Egiptusról* c. írásról igen kevés szó esett eddig,⁸ pedig azért sem lenne szabad elsklanunk felette, mert a régi magyar irodalom igazán nem bővelkedik Egyiptom-

⁷Borsos saját véleményét, önálló gondolatait megfogalmazó mondatainak tartalma összecseng a kor szellemi életére döntő hatást gyakoroló Justus Lipsius: *Politica és De Constantia* c. műveiben foglalt egyes gondolatokkal. Vö. Somi Éva: *Az újsztoicizmus (Lipsius) hatásának nyomai Borsos Tamás naplóiban*. ActaHistLittHung tom. XIII. Szeged 1973. 91–97. – De a kor eszmei áramlatai iránt fogékony diplomata az Európában a 16. század végén és a 17. század elején uralkodó stílusdivatra is odafigyelt. Prózájának stílusjegyei: a szentenciózusság, a halmozások kedvelése a Lipsiustól kiinduló anticiceroníanus prózastílusra is jellemzőek. Vö. Merényi Varga László: *Thordai János Epiktétosz-fordításának stíluskérdéséhez*. ActaHistLittHung. tom. XIII. Szeged. 1973. 99–109.

⁸Csupán a töredékes írás közlőjének, Dékány Kálmánnak a magyarázó, helyesbítő megjegyzései tartoznak ide, ő adja meg a pontos lelőhelyet is: Marosvásárhelyi Teleki Könyvtár Msc. VI. oszt. Hist. part. Transsylyv. 1077. sz. a. kéziratkodexben. A többi kiadó mind figyelmen kívül hagyta ezt az írást (kivéve természetesen Kocziányt). Kovács Sándor Iván úgy véli, hogy Borsos „Egiptusról készült leírása potenciálisan nemcsak Pécsi Simon vallási, de utazói-útleírói kelet-orientációjának is halovány visszfénye lehet”. Kovács Sándor Iván: *Útleíró utazók – utazási irodalom a XVI–XVII. században*. ActaHistLittHung tom. X–XI. Szeged. 1971. 79–85.

leírásokban.⁹ És bár Borsos csupán „onnat jött áros emberektől” tájékozódott, mégis ő az, aki ebben a földrajzi leírásban olyan kérdéseket is érint, amelyek végül is feltétlenül hozzátartoztak a kor Egyiptom-képehez. Így ez a sajátos, mások tapasztalataira, mendemondákra és olvasmányélményekre támaszkodó leírás szerencsésen kiegészíti az Egyiptomot megjárt utazók egyéni tapasztalatokon, élményeken nyugvó hiteles tudósítását.

Borsos valóban sokat hallhatott Egyiptomról, hiszen az már 1517-ben török uralom alá került. Adózott a Portának és szövetségese volt az Etiópia elleni harcban. Az oszmán birodalom uralkodói Egyiptom meghódítása után további hódító terveket szőttek. Elsősorban az arabok és a portugálok kelet-afrikai birtokaira fájt a foguk.¹⁰ Borsos feljegyzéseiben már 1618-ban feltűnik Egyiptom (törökül Miszir) neve. Tanúja annak, hogy valakit misziri pasává tettek, azaz kineveztek Egyiptom pasájának.¹¹ „9 die Decembris” feljegyzésében pedig a kéneseő, vagyis a higany árfolyamáról tudósít.¹² Majd 1619-ben „29 die Augusti” keltezéssel írja meg Bethlen Gábornak a vezérrel való beszélgetését, melyben egy ilyen fordulattal él: „... Én immár régen elszántam vala magamban, hogy én örök búdosásra Miszirbe menjek...”¹³ Lehet, hogy ez csupán egy stilisztikai elem, de az is lehet, hogy valóban foglalkoztatta ez a gondolat, hiszen nemcsak mint hazájának „romlást” okozó követ, hanem mint az üldözött szom-

⁹ Huszti György Törökországi raboskodása és jeruzsálemi zarándokútja (1532–42). Közéteszi: Tardy Lajos. In: *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Bp. 1977. – Jóllehet, már a 13. század elején is eljutottak magyarok e tájra, útleírást nem hagytak ránk. A 15. században, 1483-ban Lázói János, Mátyás király diplomatája és papja utazott Palesztinába és Egyiptomba. Úti élményeiről azonban nem a saját, hanem Felix Faber, az „expedíció” vezetője latin nyelvű útinaplójából értesülhetünk. A következő Egyiptom-utazó, aki – franciául – útinaplót is ír, már a 19. század gyermeke: Geramb Ferdinánd, 1833-ban. – Vö. Tardy Lajos: *Régi hírünk a világban*. Bp. 1979. 75., 53., 230. és Lázóiról vagy Lászaíróról: V. Kovács Sándor: *A humanista Lászaí János*. Fil. Közl. 1972. 344–366. és uő.: *Egy középkori magyar Palesztina-utazó*. In: MIOK Évkönyv 1979/80. Szerkesztette: Scheiber Sándor. Budapest, 1980. 413–420.

¹⁰ Sík Endre: *Fekete-Afrika története*. Bp. 1964. I. 160., 167.

¹¹ Borsos: i. m. 164.

¹² Borsos: i. m. 166.

¹³ Borsos: i. m. 296.

batos szekta tagja is okkal tarthatott volna attól, hogy sikertelen követés után Erdélybe visszatérve – mint írja – „még az fogakkal is megszaggattak volna az emberek”. Naplójában 1619 áprilisában is említi Egyiptomot: „... Egyptus... Alexandria annak főportusa”,¹⁴ majd „27 die Junii” keltezéssel arról tudósít, hogy Egyiptomra három napig tartó sötétség borult.¹⁵ „8 die Septembris” keltezéssel pedig egy két és fél oldalas Tripolis-leírás¹⁶ olvashatunk, melyre – „kikről másutt írtam” – visszaütal az Egiptusról c. írásában.¹⁷ Ez az igeidő-használat azt bizonyítja, hogy 1619 közepe táján készülhetett ez a leírás.

De Borsos nemcsak hallhatott, hanem olvashatott is Egyiptomról. „Historikusokra, teológusokra” többször is utal, de konkrétan senkit sem nevez meg. Ellentétben a tropikus és dél-afrikai országokkal, amelyek a külvilágtól való teljes elszigeteltségben éltek egész a 15. századig, Afrika északi partvidékét már az ókori népek is ismerték. A perzsák az i. e. 6., a görögök az i. e. 5., a rómaiak az i. e. 2. századtól érdeklődtek a fekete kontinens iránt. Római tudósok (pl. a legismertebbek: Plinius és Ptolemaiosz) expedíciók és egyéni vállalkozók felderítései, valamint régebbi forrásokból vett adatok alapján állították össze földrajzi műveik Afrikát tárgyaló fejezetét. Természetesen nem kerülhették meg ezek a művek a Nílus forrásának a kérdését sem – és éppen ez az, ami Borsos írásainak is egyik legtalányosabb pontja. A Nílus eredetéről szóló részt Plinius és Ptolemaiosz egyaránt máshonnan vette át: az előbbi jelentős mértékben felhasználta Numídia tudós királyának, Jubának az értekezését. Juba szerint a Nílus összeköttetésben van a Niger-folyóval, Nyugat-Mauritániában ered, átfolyik néhány tavon és útjának egy részét a föld alatt teszi meg. Plinius pedig egyenesen összetévesztette a Nílust a Nigerrel. Ptolemaiosz viszont egy Marinus nevű szíriai kereskedő által összeállított földrajzi gyűjteményből idéz majdnem szó szerint. Szerinte – azaz szerintük – a Nílus két hatalmas tóból ered a Hold-hegyek lábánál, ahonnan a két ág egyesülve folyik tovább Észak felé.¹⁸ Ptolemaiosz ókori világtérképének megjelenése óta – noha a középkori arab utazókat is érdekelte Fekete-Afrika és a Nílus eredete – lényegében ez a nézet tartotta magát egész a 19. század közepéig.¹⁹ Csak ekkor sikerült ui. tudományos expedíciónak eljutnia a Nílus, pontosabban annak egyik ága, a Fehér-Nílus forrásvidékéhez. A

¹⁴ Borsos: i. m. 247.

¹⁵ Borsos: i. m. 278.

¹⁶ Borsos: i. m. 318–320.

¹⁷ Borsos: i. m. 416.

¹⁸ Sík: i. m. 97–107.

¹⁹ Sík: i. m. 71.

felfedezés az angol Speke és Stanley nevéhez fűződik elsősorban. Ha hihetünk a legendának, egy mesésen gazdag országot, Puntot keresve már i. e. 16. században eljutott egy óegyiptomi expedíció a Nílus forrásvidékének tájára, és hírül adta, hogy ott különös lények, törpék és óriások élnek. Az óegyiptomi felfedezéseknek arra a mondájára, mely szerint a Nílus a Hold-hegyekben ered (Ptolemaiosznál is ez van), csak a 19. században derült fény, amikor Oskar Baumann német utazó megmászta a Viktória Nyanza forrásvidékének magas hegláncait, melynek neve a bennszülöttek nyelvén ezt jelenti. A közben eltelt időben pedig nagyon sokan kutatták a Nílus forrását, ám a sok fáradozás egyetlen eredménye az lett, hogy a megoldhatatlan és reménytelen feladatokra Plinius új közmondást adott a világnak: Caput Nili quarere.²⁰

És ekkor még nem is említettük a Nílus eredetére vonatkozó ősrégi, mitológiai elképzelést, miszerint a Nílus a Paradicsomban ered. Pontosabban az Édent átszelő négy folyó egyike, a neve Gihon, és Khús, azaz Egyiptom földjét öntözi.²¹ A régi magyar irodalomból is idézhetünk olyan sorokat, melyek ezt a változatot őrzik.²²

²⁰ Schrenzel: *Abesszínia, Afrika Kánaánja*. Bp. 1935.

²¹ Vö. R. Graves–R. Patai: *Héber mítoszok*. Bp. 1969. 63.

²² Czobor Mihály Aithiopia-fordításának első két strófája: „1. Az tág hys Nylus hét szép ágainál / Aegeum tengerben dől sok habiaual / meszi iarast szerez hoszu utiaual / uigh tartomaniokath bénith ariaual / Kazdagith nepeket morhás haioiual. // 2. Eredetith uezsi ez paradicsombol / Mert ot buzogh tizta es hiues forrasbol / Küellieb hogi erkezik uizek toldasabol / el béueöl vastagul azok sok uoltabol. / S hatalmas naggia neő szaporodasabol // Czobor Mihály (1571 k. – 1616) kb. 1600-ban ültette át magyarra Héliodoros 3. századi bizánci író görög nyelven írt kalandregényét – ötsoros tizenkettes strófákban – Johann Zschorn német fordítását véve alapul. Mintegy száz évvel később kelt, 1700-ban Gyöngyösi István (1629–1704) Charicliája – amely a szerző saját bevallása szerint „némelly régi versek rongyából és azoknak sok fogyatkozásiból újabb és jobb rendben vétele” – szinte szó szerint átveszi az első két versszakot, s így tulajdonképpen csak ismétli Czobort: 1. A’ Szép Nilus vize hét ágával, / Aegyptum tengerben dől sok habjaival, / Sok tartományokat bővít aranyival, / Gazdagít népeket marhás hajóival. // 2. A Paraditsomnak ered forrásából, / És bellyebb érkezővén vizek toldásából, / El-bővül, ’s vastagól szaporodásából, / Hatalmas nagyra nő azok sok voltából.” // Vö. *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerkesztette: Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 445., 528. – *A magyar irodalom története 1600-tól*

Láthatjuk tehát, hogy a Nílus eredetéről elmélkedő Borsosnak volt érzéke a probléma nagysága iránt. Tudja ugyan, hogy erről „szántalant írnak a bölcsek” – azért a maga módján ő is megpróbál magyarázatot adni. A következőképpen: „Mely Nyílus vízének az fejének és eredetinek bizontalan volta így állhat meg, hogy az Nílus vize jó az *Napnyugati Indiákról*, azkit az mi historicusink *presbiter Johannes, azaz János pap országának hínak*. Azmely birodalom most is 48 koronás királyságból áll, azmely egész birodalom felől bizonyosan mondják onnat jött áros emberek, hogy christiánusok, egy Istent vallnak s környülmetélkednek, *szombatot tartnak*. Csakhogy az hispániai király igen beleférkezett az felőle való részébe, és jó darabot elvött benne, és oda az pápistás religiót szállította, jezsuitákat, barátokat, minden ceremóniálókkal. Ebből az rettenetes nagy széles világból jó ki az Nyílus vize . . . De azokból az országokból oztán jó alá az *Abissinusok országára* . . . Mikor oztán ezek közül az abissinusok közül kijő az Nyílus vize, úgy jó oztán arra az *rettenetes kősziklás hegyekre* . . . *azhol beszakad és száll Egiptusba*.²³ (Kiemelés tőlem S. É.)

Jóllehet – India részeit jelölendő – a szövegben szerepel az Occidentális Indiák, Orientalis India kifejezés is, kérdés, hogy ezen a ponton a Napnyugati Indiák megnevezés mit jelöl. Valóban az Újvilágot jelentené, miképpen Kocziány László véli magyarázó jegyzeteiben? Igaz, amikor Borsos ezeket a sorokat írja, már több mint száz év telt el az új földrész felfedezése óta. Ám, ha meggondoljuk, hogy nálunk először 1592-ben írja le az Amerika szót Szenci Molnár Albert²⁴ – akkor Borsos nincs is nagyon lemaradva, hiszen az új földrészt sokáig a felfedező Kolumbus adta néven ismerte a világ.

A másik érdekesség: János pap országának említése ebben az összefüggésben. Turóczi-Trostler József²⁵ szavával a János pap országa egyike azon „ősképeknek”, melyeknek sorsát végig lehet követni a világtörténelemben, és „amelyek az emberiség rejtett történelmét alkot-

---

1772-ig. Szerkesztette: Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 195. – RMKT Gyöngyösi István költeményei. Kiad. Badics Ferenc. Bp. 1937. IV. 23., valamint a Badics által írt jegyzetek, ahonnan a Czobor-strófákat idézem.

²³ Borsos: i. m. 412.

²⁴ Kovács Sándor Iván: *Szenci Molnár Albert utazási emlékei*. In: *Pannóniából Európába*. Bp. 1975. 80–110. (elsősorban a *Földrajzi világlkép* . . . c. fejezet).

²⁵ Turóczi-Trostler József: *János pap országa*. Magyarságtudomány, 1943. és *Magyar irodalom–Világirodalom*. Bp. 1961. I. 217–264.

ják”. János pap országa: az elveszett és visszanyerhetetlen paradicsom helyébe képzelt elérhető földi tündérvölgy, egy mesés gazdagságú ország – irodalmi vetületében pedig az erről szóló európai mondanokör gazdag variációinak magyar változata. A monda kiindulópontjául egy valóságos történelmi esemény szolgált: 1141-ben a kínai uralkodó legyőzte a hatalmas perzsa uralkodót.²⁶ 1144-ben a pápai udvarban már az hírlík, hogy bizonyos „Johannes, aki Perzsián és Arménián túl lakik, király és pap s népével együtt nesztoriánus...” Ezek az eredetileg antiochiai eretnekek viszontagságos sorsuk, többszöri vándorlásuk során valóban eljutottak Belső-Ázsiába.²⁷ A 17. század folyamán misszionáriusaik hatoltak be Turkesztán, Mongólia és Kína területére is, majd a szét-szóródás korában mint üldözöttek jöttek ugyancsak erre: a zöme Mongólia és Kína felé, a többiek India irányába. Abban a bizonyos presbiterlevélben, amelyet a hagyomány szerint maga János pap fejedelem írt, állítólag az áll, hogy „mindhárom India, hetvenkét tartomány ura”. Amikor azonban Marco Polo utazása nyomán kiderült, hogy ilyen királyság nem létezik sem Kínában, sem Indiában, János pap országa Ázsiából Afrikába vándorolt. A középkor zavaros földrajzi fogalmai között ez megtörténhetett. A helyszín Etiópia lett, János papkirály személyét pedig az etióp uralkodóval azonosították. Összefügg ez azzal, hogy a 15. századtól kezdve a portugálok kezdték meghódítani – és ezenközben felfedezni – Afrikát. A két legjelentősebb expedíció, amelyet indítottak, ugyanazt a feladatot kapta: – különböző útvonalon – elhajózni Indiába, megfigyelni a keleti partvidéket, és kideríteni, hogy valóban létezik-e Afrika belsejében „Johann presbiter keresztény állama”²⁸. Abesszínia – vagy ahogy Borsos is említi arab néven: Habes – a régi Etiópia határaival lényegében egybeesett. Borsos korában Susneus, más néven Szisziniusz négus uralkodott (1607–1632) Eitópiában, aki alatt kezdetét vette az ország hanyatlása. A tenger mellék török kézre került (ezt a tényt Borsos is említi: „az Abbissinusok országába török császár csak egy darabot vehetett el, kiben egy pasája vagyon”²⁹), hosszú háborút folytatott a muzulmán népek szövetsége ellen, majd portugál „segítséggel” sikerült az országot megszabadítani az idegen támadásoktól. A négus nemcsak a portugálok-nak adott szabad utat, hanem szélesre tárta az ország kapuit a jezsuiták és a többi kalandor misszionárius előtt, erőszakkal igyekezett a nyugati

²⁶ Binder Jenő: *Prister Johannes*. EPhK, X. 1886. 532–553.

²⁷ Timkó Imre: *Keleti kereszténység – Keleti egyházak*. Bp. 1971.

²⁸ Sík: i. m. 104–105.

²⁹ Borsos: i. m. 412.

egyház tanaira téríteni. A nép azonban fellázadt ellene, mire a vallás gyakorlatát jó érzéssel szabaddá tette, majd lemondott a trónról. Fia és utóda pedig végleg elűzte előbb a hittérítőket, majd a portugál hódítókat is az országból.³⁰ A tartományok számáról itt nincs adat, de érdekes, hogy Borsosnál konkrét tényként szerepel a negyvennyolc koronás királyság. A presbiterlevélben a tartományok száma ennek épp a másfélszerese: hetvenkettő. Valószínű tehát – ha a számjegyek nem is egyeznek –, hogy a presbiterlevél keletkezésétől így, a tartományok számának jelölésével meg is határozták ennek a talán sosemvolt birodalomnak a nagyságát. Találunk azonban olyan példát is, amely adatszerűségében jóval közelebb áll Borsos negyvennyolcához. A reformáció jeles historiásának szerzője, Valkai András (1540–1587) krónikájának³¹ 59. versszakában: „Az János papnak most is ő birodalma / Nagy, mert vagyon negyven egész országa . . .” Ezt a kolozsvári kiadású krónikát esetleg Borsos is ismerhette.

Ezek alapján úgy látszik tehát, hogy Borsos azok közé tartozik, akik János pap országát Etiópiával, azaz Abesszíniával azonosítják. Minden ráillik az országra, kivéve a név. Mert Borsosnál ez a föld mégsem Abesszínia, hanem a Napnyugati Indiák, s ne feledjük: a Nílus forrásának a földje. Elképzelhető, hogy a sok hallott-olvasott információ, a hézagos földrajzi ismeretek hozhatták egymás mellé ezeket a fogalmakat, mert Borsos számára az újvilág is, János pap országa is ugyanolyan terra incognita lehetett, mint a Nílus-forrás földje maga.

Ám minden zavarossága ellenére Borsos eme megállapításából korának megfelelő, sőt az átlagot meghaladó földrajzi tudás olvasható ki. Ez nem kis dolog, hiszen Borsos felsőbb iskolát nem végzett. Ha összegezzük mindazt, amit Borsos Egyiptomról tud – leszámítva most az ugyancsak a korának megfelelő naivságokat a rettenetes férgéről, drágakövekből álló hegyekről stb. – megállapíthatjuk, hogy nem kevés az információ, amit Borsos közöl velünk.

Legelőször is tudja tehát, hogy a Nílus forrását milyen sokan próbálták már megtalálni. Erről olvasmányélményei vannak, talán épp Ptolemaiosz, mert mindketten három Arábiáról tudnak: Arabia Deserta, Arabia Petrea, Arabia Foelix. Tisztában van azzal, hogy a Nílus áradásának milyen jelentősége van az ország életében: „mindjárt megismerik az víz áradásáról az egiptusbéliek, mennyire lészen bőség s mennyire nem,

³⁰ Sík: i. m. 168–169.

³¹ Valkai András: *Cronica, melyben megíratatik Prister Johannes azaz a nagy János pap császárnak . . . birodalma*. Kolozsvár, 1573. – Vö. Binder: i. m. (innen idézem), és *A magyar irodalom története 1600-ig*. id. kiadás 402.

s ahhoz szabják magokat”.^{3 2} Tudja, hogy Egyiptom rendkívül gazdag ország, „csudálatos bő föld”. A Konstantinápolyba és a törökök szent helyére, Kijabéba (Mekkába) vitt adó nagyságából következett erre, és még egy kósza hírrel is megerősíti állítását: „csak hogy igen sok alkímistát mondanak benne, kik azok is igen szaporítják az aranyat.”^{3 3} Végső soron azonban helyesen ítéli meg, hogy a gazdagság legfőbb forrása „az földnek bő termése”. Azt is tudja, hogy Egyiptom legfőbb jövedelemforrása – ha nem is ezt a szót használja – a gabonakivitel. Tudja, hogy fő kikötője „amaz híres-neves nagy Alexandria”, és Kairóról pedig tudja, hogy nem azonos Memfissel: „az régi kerített város azhol volt, az elpusztult.”^{3 4} A város lakosainak számát egy állítólagos népszámlálás^{3 5} alapján túlbecsüli ugyan, de abban, hogy soknemzetiségű város, nem tévedhet. Őt mindig vonzotta az ilyen tarkaság, hiszen ez azt is jelentette, hogy szabad vallásgyakorlat van.^{3 6} Talán tényleg gondolhatott arra, hogy végszükség esetén Miszírbe, azaz Egyiptomba bujdosson.

^{3 2} Borsos: i. m. 411.

^{3 3} Borsos: i. m. 415.

^{3 4} Borsos: i. m. 414.

^{3 5} Borsos: i. m. 415.

^{3 6} Borsos számára ez létfontosságú kérdés, hiszen az üldözött szombatos szekta tagja lévén 1595-ben saját bőrén tapasztalhatta, mit jelent az állami beavatkozás, bár akkor ez még nem járt súlyosabb következményekkel. Az 1638-as dési complanációt előbb bekövetkezett halála miatt nem érte meg, de okkal tarthatott a jó fejedelem eszményképét megtestesítő Bethlen utódainak kevésbé toleráns magatartásától. Ezért emeli ki olyan előszeretettel, hogy János pap országában „szombatot tartnak”, de lényegében ezért vonzó számára az „átkozott Konstantinápoly” is, amelyet szintén sokféle nép lakott, s ahonnan ő zsidó kalendáriumokkal láthatta el Pécsi Simon kancellárt. Az sem véletlen, hogy épp egy hozzá írt, Konstantinápolyban kelt levelében (Borsos: i. m. 220–227) nyilatkozik – igaz, csak áttételesen – arról, hogy ő is a vallási tolerancia híve. – Vö. Általában a szombatosságról: Kohn Sámuel: *A szombatosok – történelmük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira*. Bp. 1889. – Pirnát Antal: *Gerendi János és Eössi András*. ItK, 1970. 680–684. – Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 5. kötet. Szombatos énekek. Sajtó alá rendezte: Varjas Béla. Bp. 1970. – Borsos szombatosságáról: Nagy Szabó Ferenc *Memoriáléja*. – id. kiadás I. 29., 32., – Kohn, i. m. 75–76., 83., 184., – Történelmi Tár 1881. 630. – Dán Róbert: *A szombatos kalendárium*. Az Országos Széchényi Könyv-

De legjobban az a probléma foglalkoztatja, hogy miért nincs Egyiptomban eső – és erről a számára lényegében teljesen ismeretlen földrajzi jelenségről természettudományos fejtegetésbe kezd. A legvalószínűbbnek látszó magyarázatot fogadja el, mert emellett ott a megfellebbezhetetlennek tűnő érv is: „az oda járt és lakott emberek” szavahihetőségében Borsos nem kételkedik.

Néhány megjegyzésből úgy látszik, hogy Borsost magától értetődően a Szentföld is érdekelte. „Innet Ázsia felől az szárazról csak Egyiptusnak az végénél határos az Palestina földé, kit Chanan földnek is hívunk.”³⁷ A Tripolis-leírásban: „azahogy szinte szomszédja Egyiptusnak az Szentföld. Az szárazon két nap Egyiptusból Kanán földére mehet száraz lábbal.”³⁸

Az is valószínű, hogy Kelet-Afrikáról és Indiáról is többet szándékozott írni. Innen most csak egy érdekességet emelünk ki: „Ezmellett vadnak az antipodák, kiket mi pulya embereknek hívunk . . . Ezekbe az országokba mennek tőlünk télre az darvak és fecskék, sőt az pulya emberek csak alig lakhatnak az darvaktól, azmég ott kell lakniok az darvaknak”³⁹ Szenci Molnár Albert szótárában is szerepelnek ilyen különös lények nevei. Ott azonban ez áll: „Lábbal hozzánk fordult népek (antipodes). Apró, népek Indiában, kik az darumadarakkal csatáznak (pygmaei).”⁴⁰ Az ókori hiedelemvilág eme fura lényeiről „oda való lakos emberektől” nyilván nem hallhatott.

A leírás azonban befejezetlen, abbamarad egy mondat közepén. És bár apjának, Borsos Sebestyénnek a krónikáját nem ő, hanem unokaöccse, Nagy Szabó Ferenc fejezte be, írói vénáját mégis tőle örökölhette. Követsége idején aztán az írás mindennapi teendői közé tartozott, és egyre bővült azon problémák, témák köre, amelyekről írni, a „penna orrát koptatni” szükségesnek tartotta. Egyiptomról külön. Az sem véletlen, hogy épp a szabadabb levegőjű Konstantinápolyban jutott

tár Évkönyve. Bp. 1968–69. 297–305. – Konstantinápoly, pontosabban az egész török állam viszonya a vallás ügyéhez: toleráns. Vö. „. . . a török senkit sem hitben, sem pedig templomában nem háborít, hanem ki-ki lássa, mit vall, tartsa azt; de másnak békét hagyjon, senkit ne csufoljon s ne disputáljon . . . Bizonyára jobban vagyon a török birodalomban dolga a keresztyénnek, hogynem itt”. Nagy Szabó Ferenc *Memoriáléja*. Erdélyi Történelmi Adatok. Kolozsvár 1855. I. 118–119.

³⁷ Borsos: i. m. 415.

³⁸ Borsos: i. m. 318.

³⁹ Borsos: i. m. 416.

⁴⁰ Kovács Sándor Iván: i. m. 83–84.

el az írói fejlődésnek erre a fokára, mert – amint írja: „nem lehet oly titok, azmit ezen Konstantinápolyban meg nem hall az ember, csak légyenek baráti, s légyen ember vigyázásban”.⁴¹ Amit Egyiptomról leírt, annak nagy részét „igen szava meghihető főúri emberektől” szedgette össze, tehát Konstantinápoly – a kor jelentős politikai szellemi központja – tágitotta Borsos szemhatárát a nagyvilág felé.

SOMI ÉVA

„HIT, ILLÚZIÓK NÉLKÜL” JUSTUS PÁL KÖLTÉSZETÉRŐL

„Fontos kordokumentum ez a versgyűjtemény, egyúttal tisztelgés is Justus Pál emléke előtt” – ezekkel a szavakkal zárja meleg hangú ajánló sorait a *Végrendelet* (Szépirodalmi, 1981.) c. kötet fülszövege, s bár ez kétségtelenül igaz, mégis úgy gondolom, hogy nem a teljes igazság. Nemcsak egy kor egyedülálló lírai dokumentumát nyújtja át Justus Pál verseinek ez a válogatása, s kiadása nemcsak tiszteletteljes főhajtás a magyar munkásmozgalom egy kiemelkedő és sokat szenvedett alakja emlékének – de ugyanakkor irodalomtörténeti adósságtörlesztés is, egy – számos körülmény folytán – elfeledett, háttérbe szorult költői teljesítmény, életpálya be- vagy visszaemlése az irodalmi köztudatba, ahonnan talán éppen az életút szomorú szenzációi, tragikus fordulatai szorították ki. Mert bár igaz, hogy Justus Pál életére és munkásságára egyaránt igényt tart – vagy pontosabban igényt tarthatna – a történettudomány, az ideológia-történet is, – az irodalomtörténet érdeklődése sem kegyeletes gesztus csupán, hanem olyan feladat, amelyet írói hagyatékanak értékei önmagában is igazolnak és kötelezővé tesznek. Justus nem csupán verselő politikus (mint mondjuk Szakasits Árpád volt), hanem költő s jelentős horizontú műfordító – aki egyben a maga idejében számottevő politikus is volt. S ez a két tevékenység, bár szerves és meghatározó kapcsolatban van egymással – hiszen a politikum hagyományosan is a líra legősibb és legjelentősebb ihletforrásai közé tartozik –, mégis axiológiai szempontból munkásságának önértékű dimenziója. S mivel a politika nemcsak mint politikum (vagy mint ideologikum) játszott szerepet életében, de a görög sorstragédiáknál is kegyetlenebb végzetszerűségével szólt is bele abba, költészete ennek

⁴¹ Borsos: i. m. 108.